امر به معروف و نهی از منکر و حقوق شهروندی

رضا عباسی بختیاری[1]، شیما کرباسی[2]

۱ و۲. دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تیران، اصفهان، ایران

(reza.abbasi.bakhtiari@gmail.com)

چکیده:

دین مبین اسلام که یک دین جامع است در تمام احکام خود به تمام مسائل و موضوعات از جمله حقوق مردم توجه کرده است و خواستار حفظ حقوق بشر است . امر به معروف و نهی از منکر دو فریضه مهم در شریعت اسلام است و در قرآن و روایات درباره آن مطالب بسیاری ذکر شده است . یکی از مباحث مهم در مورد اجرای فریضه امر به معروف و نهی از منکر ، احترام به حقوق مردم است . حضرت علی بهترین پاسدار حقوق بشر است . و در سخنان و رفتار آن حضرت این ویژگی نمایان است .

اسلام با مسائلی چون تجسس و نمونه های آن مخالفت می کند و همه این موارد نشان می دهد که این دین به حقوق بشر اهمیت می دهد و در تمام دستورات جز خیر برای پیروان خود نمی خواهد .

امر به معروف و نهی از منکر در جایگاه خود جامعه را به سوی ترقی پیش می برد و امنیت و سلامتی برای مردم فراهم می کند .

کلمات کلیدی: امر به معروف، نهی از منکر، حقوق بشر

۱- مولف مسئول: عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی تیران – اصفهان، تیران، دانشگاه آزاد اسلامی، معاون پژوهش و فن آوری، تلفن ۳۲۲۹۷۲۲ (۹۸۳۳۲+)، نمابر ۳۲۲۹۷۲۲ (۹۸۳۳۲+)، پست الکترونیکی:reza.abbasi.bakhtiari@gmail.com

مقدمه و مبانی نظری:

آثار زیادی پیرامون امر به معروف و نهی از منکر نوشته شده است و در این نوشته ها به مصادیق معروف و منکر و شرایط وجوب این دو فریضه و مراتب آن اشاره شده است ، همچنین پیرامون طریقه صحبت کردن با مردم و رعایت حقوق آنها ، اما در این آثار از کلمه حقوق شهروندی استفاده نشده است و به جای آن از کلمه حقوق مردم و حقوق بشر استفاده شده است . غزالی دانشمند بزرگ ایرانی در کتاب کیمیای سعادت پیرامون این دو فریضه سخن گفته است و معتقد است : « چهار معصیت است در مخالطت که از آن هر کس نرهد ، معصیت دوم امر به معروف و نهی از منکر است اگر خاموش باشد یا فاسق گردد یا عاصی شود و اگر انکار کند در بسیاری خصومت و وحشت افتد»[1]

برخی انسان ها در زندگی، تنها به خود می اندیشند و در پی آسایش و رفاه خویش اند. برای این گروه تفاوتی ندارد که این راحتی و پیشرفت مادی باشد یا معنوی، محور افکار و فعالیت آنان، نفی ضرر و کسب منفعت برای خودشان است. در سوی دیگر، کسانی هستند که خود را با دیگران در زندگی اجتماعی شریک و وابسته می دانند و فقط به فکر خود نیستند. این گروه، اگر خیر و برکتی طلب می کنند، برای همه می خواهند و اگر پیشرفتی را پی می گیرند، آن را برای همه می جویند، حتی اگر پیشرفت معنوی و سعادت اخروی هم می خواهند، آن را برای همه آرزو می کنند. به عبارتی، انسان باید در قبال رفتار دیگران احساس مسئولیت کند، اما مراتب چنین احساس مسئولیت و مصادیق کار خوب و بد در جوامع گوناگون، براساس نظام ارزشی حاکم بر آنها، متفاوت است. مرتبه حساسیت مردم در قبال رفتار دیگران، به نوع جهان بینی و نگرش آنان درباره انسان و جامعه انسانی بستگی دارد.

بحث:

معنای معروف و منکر:

« معروف در لغت از ماده عرف است. برای واژه عرف معنای نیکویی ، شناختگی ، بخشش، عادت و آنچه میان مردم معمول است ذکر شده است . »[2]

در زبان عربی برای عرف معنای متعددی وجود دارد . در لغت عربی می خوانیم : « عرف بذنبه اقر : به گناه خود اعتراف کرد . عرف علی القوم : بر قومی عریف بود یعنی پیشوا و حاکم قومی بود ،عرف الشی علمه :

---

[1]- غزالی ، ۱۳۷۴ ، ص ۴۳۸ .

[2]- معین ، ۱۳۶۰ ، ص ۴۲۳ .

بر چیزی آگاه شد . یعنی آن را شناخت . کلمه معروف از عرف الشی گرفته شده است یعنی شناخته شده است . »[1]

کلمه معروف در اصطلاح ادبی اسم جنس است. به همین خاطر هر کار نیکی و هر خوبی را شامل می شود و در حقیقت هر کاری که از لحاظ عقل و شرع خوب باشد .

کلمه منکر از ماده نکر است . منکر یعنی مطلبی که شناخته شده نیست. « منکر به هر کار قبیح و پلید گویند کاری که هم از لحاظ شریعت و هم از لحاظ عقل پسندیده نیست. »[2]

منکر از نظر لغوی به معنای ناشناخته و پدیده زشت بوده و در اصطلاح، به کلیه اعمال و صفات ناپسندی اطلاق می شود که شرع و عقل آنها را به رسمیت نمی شناسند و قبیح می شمارند (هاشمی ، ۱۳۷۷، ج۱، ص۲۰۸). پس، نهی از منکر، مفهومی مطلق و دایمی است، به ویژه که حکم عقل، نسبی و موقت است؟ این دوگانگی اطلاق و نسبیت را چگونه می توان سازگاری بخشید؟ معیار و شاخص منکر، حکم عقل است یا شرع و یا تصمیم قانون؟ می توان نهی از منکر را ترغیب به دوری از منکرات دانست و امر به معروف را توصیه، پند و اندرز و ارشاد محسوب کرد؟ آیا منکر به محرمات محدود است یا شامل مکروهات هم می شود؟ مرجع اعمال نهی، باید واجد شرایط خاصی باشد یا اعمال آن عمومی و همگانی است؟آیا درجه تکلیف افراد در نهی از منکر، برابر است یا افراد و اصنافی خاص، از مسئولیت و وظیفه ای بیشتر و عمده تر برخوردارند؟ می توان انجام منکرات را با ارتکاب جرم مترادف دانست؟ آیا نهی از منکر می تواند موجبی برای ارتکاب اعمالی باشد که قانونگذار آنها را جرم شناخته است؟ اگر در پرتو آموزه های حاصل از اصل حاکمیت قانون، (Dietze ۱۹۷۳) به موضوع نگریسته شود، لازم است که مصادیق آن، چه معروف یا منکر تلقی شود، حداقل در قالب عبارات کلی روشن گردد. اگرچه در خصوص امور حقوقی می توان محتوای اصل یکصدوشصت و هفتم قانون اساسی را موجب جواز بکمیلی بودن منابع فقهی و فتاوی مشهور در تعیین مصادیق معروف و منکر محصوب کرد، اما اولاً؛ این اصل تنها در امور غیرکیفری قابل استناد است (کاتوزیان ،۱۳۸۱، ص ۳۲) و ثانیاً؛ حوزه اعمال این اصل صرفاً حمایت قضایی از معروف و منکر است و نه حمایت در ابعاد دیگر اجرایی.

---

[1]- بهشتی ، ۱۳۸۰ ، ص ۶۸ .

[2]- مکارم شیرازی، ۱۳۵۳، ص ۳۵ .

مصادیق معروف:

الف) معروفات اعتقادی:

توحید که در راس دعوت همه انبیا قرار دارد مصداق شاخه اعتقادی معروف است. توحید، زندگی انسان ها را در همه عرصه ها متحول می کند.

علاوه بر ایمان به خدا باید به صفات او هم اعتقاد داشته باشیم. « ایمان به عدالت خداوند و ایمان به روز جزا و معاد در زمره معروفات اعتقادی است. »[1]

ب) معروفات عبادی:

نماز ، روزه و حج از جمله معروفات واجب است . و نماز های مستحبی ، زیارت و تلاوت قرآن و ... از معروفات مستحبی است.

ج) معروفات اخلاقی و اجتماعی:

رعایت کردن حقوق مردم و احترام به آنها و عقایدشان را می توان جزء این گروه دانست.

د) معروفات فرهنگی:

تلاش در جهت معرفی الگو های مناسب برای تقلید در جامعه و مبارزه با الگوهای نا مناسب در زمینه های مختلف است.

مصادیق منکرات:

الف) منکرات اعتقادی:

عدم ایمان به خدا و رسالت انبیا ، ایجاد بدعت و نوآوری در دین در زمره منکرات اعتقادی است.

ب) منکرات عبادی :کوچک شمردن گناه ، سبک شمردن نماز و پایمال کردن حق دیگران را می توان در این گروه جای داد.

ج) منکرات فرهنگی:

گسترش فرهنگ بیگانه در جامعه ، برگزاری مجالس عیش و نوش و معرفی الگوی نامناسب برای جامعه.

معنای حقوق شهروندی و حریم خصوصی:

کلمه حق نقطه مقابل باطل است. حق امتیازی است که طبق قانون به اشخاص می دهند تا از جان، مال، ناموس و شرف آن ها حمایت کند. « حق مجموعه مقرراتی است که در دوره خاصی بر یک جامعه حکومت می کند. »[2]

---

[1]- اکبری، ۱۳۷۶، ص ۳۳ .

[2]- کاتوزیان، ۱۳۷۸، ص۱۴.

واژه شهروند در مقابل کلمه بیگانه معنی شده است. به این معنا که بیگانگان جز شهروندان محسوب نمی شوند. « حقوق شهروندی مشمول کلیه حقوق ائم از حق فردی، اجتماعی، خصوصی و عمومی است. در قانون کشور ایران حقوق را به دو بخش اساسی و کلی و حقوق اجتماعی تقسیم کرده اند.

و کلمه شهروندی را عدهای به معنی حق شرکت افراد در سرنوشت خود و بهرمند شدن از حقوق سیاسی، اجتماعی ، فردی ، فرهنگی دانسته اند. »[1]

اصطلاح شهروند در ادبیات ایران سابقه طولانی ندارد . تا قبل از نهضت مشروطه به جای استفاده از این کلمه از واژه های چون رعیت استفاده می شد . و تنها در انقلاب مشروطه مفاهیم شهروندی تبین شد و در انقلاب اسلامی بحث حقوق شهروندی در قانون اساسی مطرح شد.

مصادیق حقوق شهروندی و حریم خصوصی:

حقوق شهروندی شامل کلیه حقوق انسان اعم از فردی و خصوصی است . آزادی از مهمترین حقوق شهروندی است . مداخله در امور سیاسی ، اجتماعی و فرهنگی در واقع طبق اصل بیست قانون اساسی «همه افراد ملت اعم از زن و مرد یکسان در حمایت قانون قرار دارند و از همه حقوق انسانی ، سیاسی ، اقتصادی ، اجتماعی و فرهنگی با رعایت موازین اسلام برخوردارند. »[2]

حریم خصوصی را در یک تقسیم بندی می توان به چهار حوزه تقسیم کرد .

الف) حریم اطلاعات : اطلاعات هر انسان محفوظ است اعم از مالی و فرهنگی و....

ب) حریم جسمانی : مسائل مربوط به سلامت هر فرد به خود او مربوط است .

ج) حریم ارتباطات: ارتباطات انسان که شامل نامه نگاری ف تلفن و پست الکترونیکی اوست .

د) حریم مکانی: خانه و محل اسکان هر کس متعلق به اوست .

تاریخچه امر به معروف و نهی از منکر :

حسبه از امور بنیادین دین مبین اسلام است و به معنی امر به معروف و نهی از منکر و برقراری صلح و سازش میان مردم است . ریشه و پیدایش این نهاد به زمان خود پیامبر برمی گردد .« پیامبر پس از فتح مکه سعد بن عاص را به عنوان بازرس در بازار منصوب کرد. »[3]

---

[1]- پیرهادی، ۱۳۸۵، ص ۱۴.

[2]- قانون اساسی

[3]- ساکت، ۱۳۶۵، ص ۳۲.

« در زمان عمر دو زن به نام های الشفا و سمرا به عنوان بازرس بازار منصوب شدند .»[1]

مرزهای میان حسبه و امر به معروف و نهی از منکر وجود دارد و به عبارت دیگر وظیفه آمر به معروف و ناهی از منکر با محتسب تفاوت های دارد . حسبه نوعی واجب عینی است ولی امر به معروف بیشتر در حیطه واجب کفایی جای دارد . محتسب به شکایات مردم رسیدگی می کند ولی آمر به معروف و ناهی از منکر وظیفه رسیدگی به شکایات مردم را ندارد. و تفاوت های ظاهری و باطنی دیگر.

این دو دستور مهم ریشه در تمام ادیان الهی دارد. موسی وقتی به پیامبری رسید خداوند از او خواست موقع هشدار دادن به فرعون با او با زبان نرم صحبت کند.

در مورد بحث حقوق شهروندی باید گفت اولین اعلامیه حقوق بشر در ایران و در عصر کوروش نوشته شده است. در حالیکه در آمریکا و اروپا پس از جنگ جهانی اول و دوم به فکر نوشتن این اعلامیه افتادند. حقوق شهروندی یک مسئله ازلی و ابدی است . ریشه در تمام ادیان دارد . همه انبیا با دارا بودن روحیه گذشت در جهت حفظ حقوق بشر تلاش می کردند.

حضرت علی (ع) :« مردم را برادران دینی و یاران او در گرفتن حقوقشان می داند و خیانت به مردم را بزرگترین گناه می داند.[2]

در مورد تاریخچه حریم خصوصی می توان گفت از آغاز پیدایش بشر مسئله حریم خصوصی مطرح بوده است . در کتب مقدس یهودیان و مسیحیان نیز به آن اشاراتی شده است . در قرآن مجید هم بر احترام به حریم خصوصی و حفظ آن تأکید شده است . از آن جمله خداوند در قرآن می فرماید : « لا تجسسوا » (کنجکاوی بیجا نکنید) »[3]

همچنین در سوره مبارکه نور آمده است : « ای کسانی که ایمان آورده اید به خانه هایی که خانه های شمانیست داخل مشوید تا اجازه بگیرید . »[4]

اهمیت و جایگاه امر به معروف و نهی از منکر :

در قرآن پیرامون این دو وظیفه و اهمیت آن صحبت شده است . در شریعت اسلام به این دو فریضه اشاره و مردم را به انجام آن دعوت کرده است و عواقب ناخوشایند ترک آن را بیان کرده است . در قرآن کریم در سوره های آل عمران آیه ۱۱۰ و ۱۰۴ ، سوره لقمان آیه ۱۷ ، سوره حج آیه ۱۴ ، سوره اعراف آیات ۱۶۳ تا

---

[1]- همان، ص ۷۲.

[2]- نهج البلاغه، ۱۳۸۷،ص۴۵۶.

[3]- قرآن کریم، سوره حجرات، آیه ۱۲.

[4]- قران کریم، سوره نور، آیه ۲۷

۱۶۶ ، سوره توبه آیه ۷۱ و آیه ۱۱۲ . در سوره اعراف آیاتی در مورد امر به معروف و نهی از منکر آمده است که خداوند به انجام این دو فریضه در موقعیت ها و مکان های مختلف اشاره کرده است.

« همچنین روایات زیادی از پیامبر و امامان است که به این دو وظیفه اشاره می کند و می توان آنها را به سه دسته تقسیم کرد: الف) اصل وجوب امر به معروف و نهی از منکر ب) اهمیت آن ج) تحذیر و هشدار و وعده عذاب بر تارکین این دو وظیفه.»[۱]

حضرت علی (ع) یکی از الگوهای بزرگ در این راه است و ما در اینجا اشاره کوتاهی به سیره آن حضرت می کنیم.

حقوق بشر در کلام و رفتار امام علی(ع):

امام علی (ع) بهترین پاسدار حقوق بشر بعد از پیامبر است. دوره حکومت آن حضرت با انواع نژادها همراه بوده است از این نظر در زمان حکومت او مساله حقوق بشر بسیار مورد توجه قرار گرفت. او با علم به اسرار الهی علوم قرآنی یک فرمانروای بی نظیر بود وی یکی از مهمترین اصول حقوق بشر که توجه به کرامت انسان است را ورد توجه قرار داد و در خطبه های نهج البلاغه می فرماید: « خدا به فرشتگان فرمود به آدم سجده کنید.»[۲]

در سخنان حضرت علی بحث عزت نفس مطرح شده است. قرن ها قبل از اندیشمندان و حقوقدانان دنیای غرب حضرت علی (ع) این مباحث را مطرح کرده است.

حضرت علی (ع) در نامه ای به مالک اشتر می نویسد: « مهربانی بر رعیت و دوستی ورزیدن به آنها را و مهربانی برای دل خود را کوشش برای خود گردان. مباش همچون جانوری شکاری که خوردنشان را غنیمت شماری. »[۳]

یکی از مباحث دیگر، رابطه دولت با مردم است و حضرت معتقد است حکومت نباید خود را از مردم جدا بداند و همه جا و در همه حال به فکر مردم باشد و برای رفاه آنها تلاش کند. اوج بزرگواری ایشان درباره قاتل خود اوست که از فرزندش خواست با او برخوردی مناسب داشته باشد.

---

[۱]- نوری، ۱۳۷۵، ص ۵۲.

[۲]- نهج البلاغه، ص ۳۹.

[۳]- همان، ص۴۱۹.

اصل مهم دیگر خداجو بودن انسان است حضرت علی (ع) در مناجات خود با خدا می گوید : تو به دوستانت از همه مهربانتری برای آنکه به تو توکل کنند بر نهانشان بینایی و به درونشان آگاهی و بر مقدار بینش آنها دانا.

در اعلامیه جهانی حقوق بشر حق حیات را در اصول اولیه به کار برده است حضرت علی (ع) می فرمایند: « حکومت خود را با ریختن خون از روی حرام نیرومند مکن که خون به حرام ریختن قدرت را به ناتوانی و سستی می کشاند و دولت را از صاحب آن بگیرد. »[1]

یکی از مسائل مهم در رفتار حضرت علی (ع) حق آزادی است . در خطبه معروف قاصعه اهتمام ویژه حضرت علی (ع) به این مبحث روشن است.

در مورد بحث مساوات حضرت علی (ع) بهترین اسوه در عدالت است . ودر جمله حقوق مردم مساوات را سرلوحه تمام اعمال خود قرار می دهد مساوات در بیت المال و قانون و...

در حقوق بشر آمده که خواهان زدودن نابرابری های عملی است. حضرت علی (ع) می فرمایند:

«خدا را ، خدا ر ا، درباره طبقه فرودین مردم در نظر داشته باشید به آنان که راه چاره ندارند از نیازمندان هستند و از بیماری بر جای ماندگانند. »[2]

نمونه های از اقدامات حضرت علی در مورد امر به معروف و نهی از منکر:

حضرت علی (ع)در اجرای فریضه امر به معروف و نهی از منکر بهترین الگو است . آن حضرت چه در دوران حیات پیامبر و چه پس از آن تلاش کرد تا این دو فریضه را در جامعه اجرا کند .

آن حضرت حتی در دوران خانه نشینی از اجرای این دو فریضه کوتاهی نکرد . در دوران خلیفه اول تلاش کرد مردم را با حقیقت قرآن و اهل بیت آشنا کند . از مردم می خواست در برابر بی عدالتی ها سکوت نکنند و حق خود را بگیرند . در دوران خلیفه دوم تلاش او بیشتر در این زمینه بود و در بسیاری از موارد خلیفه را راهنمایی می کرد. همچنین خلیفه سوم را به توبه و ترس از عذاب الهی فرمان داد.

مناظره با یهودی و مسیحی و پاسخ به پرسش های آنها از اقدامات امان علی (ع) بود.

از اقدامات دیگر پس گرفتن قطایع بود زمین های که خلیفه سوم به سرمایه داران بنی امیه داد. حضرت همچنین کارگران فاسد را از کار برکنار کرد.

---

[1]- همان، ص۸۲

[2]- نهج البلاغه ، ص ۳۳۵ .

از دیگر اقدامات آن حضرت سفر به سرزمین یمن بود که با مردم یمن نماز صبح را به جماعت خواند و سپس شروع به موعظه کرد و در سخنان خود کوشید چهره واقعی اسلام را به آنها معرفی کند.
حضرت از مردم می خواست علیه ظلم و ستم قیام کنند و در دفاع از حقوق خود بکوشند.
تبلیغ ویژگی های عترت از دیگر اقدامات آن حضرت بود همچنین مدیریت اداری و دعوت مردم برای نظارت همگانی در مسائل حکومتی.

نتیجه گیری:

اساساً همه فقه برای حفاظت و پاسداری از دین است و اگر دین تضعیف شود، نوبت به تثبیت احکام فرعی نمی رسد. احکام دینی نیز مجموعه ای مرتبط و به هم پیوسته است که فریضه ی امر به معروف و نهی از منکر نیز یکی از آن ها بوده و با تحقق شرایط وجوب آن، عملی می گردد؛ اما اگر در جامعه ای منکرات ریشه‌ای مثل حکومت طاغوتی پیدا شود، مقابله با آن، نه تنها از باب وجوب امر به معروف و نهی از منکر، بلکه از فلسفه اساسی پیدایش دین و تشریع و ارسال رسل محقق می شود و سراسر معارف دینی و نیز دلیل مستقل عقلی، مؤید این ضرورت خواهد بود. اجرای این دو فریضه با رعایت کلیه شرایط باعث جذب عده ای به دین می شود . وقتی مردم ببینند آمران به معروف به حقوق آنها احترام می گذارند به طور حتم تصور غلطی نسبت به دین پیدا نمی کنند. دینی که به تمام مسائل و موارد مربوط به حقوق بشر اهمیت داده است ، دینی که حق الناس را مهمتر از حق الله و حق النفس می داند ، نمی تواند از فریضه امر به معروف و نهی از منکر هدفی جز خیر داشته باشد.آمر به معروف و ناهی از منکر نباید برای خود و مردم هدفی جز خیر خواهی داشته باشد و این خیر خواهی و اصلاح وقتی میسر می شود که آمر و ناهی به حقوق مردم احترام بگذارند.

منابع:

۱ -قرآن کریم.

۲ -اکبری، م، تحلیل نو و عملی از امر به معروف و نهی از منکر در عصر حاضر، انتشارات پیام عترت، قم، ۱۳۷۶.

۳ -بهشتی، س، باید ها و نباید ها، انتشارات بقعه، تهران ،۱۳۸۰.

۴ -پیر هادی، ع، حقوق شهروندی، انتشارات سروش ملل، تهران، ۱۳۸۵.

۵ -ساکت، م، نهاد دادرسی در اسلام، انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۶۵.

۶ -شهیدی، ج، ترجمه نهج البلاغه، ۱۳۶۵.

۷ -غزالی، م، کیمیای سعادت، به کوشش حسین خدیو جم، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران،۱۳۷۴.

۸ -قانون اساسی.

۹ -کاتوزیان، ن، فلسفه حقوق، نشر دادگستر، ۱۳۷۸.

۱۰ -مکارم شیرازی، ن، تفسیر نمونه، انتشارات دار الکتب اسلامی، ۱۳۵۳.

۱۱ -معین، م، فرهنگ لغت، انتشارات امیر کبیر، تهران، ۱۳۶۱.

۱۲ -نوری همدانی، ح، امر به معروف و نهی از منکر، دفتر تبلیغات اسلامی قم، ۱۳۷۵.